

Verslag – Startbijeenkomst Regionale Energiestrategieën

6 en 7 november 2018 – Woudschoten, Zeist

Aanleiding

De energietransitie is wereldwijd in volle gang. Het akkoord van Parijs en in het verlengde daarvan het nationale Klimaatakkoord leggen flinke ambities neer die 'de regio's' moeten gaan waarmaken. Voor het realiseren van deze opgave is regiovorming en maatwerk nodig. Voor het maken van keuzes, voor het stimuleren van innovatie en voor het verdelen van effecten. In het bijzonder geldt dat voor de ruimtelijke inpassing van de hernieuwbare opwek en de infrastructuur voor transport en levering van warmte en energie. Ruimte is immers een schaars goed. Dit vraagt om samenwerking tussen overheden én van overheden met maatschappelijke partners.

In het Interbestuurlijk Programma zijn door alle koepelorganisaties afspraken gemaakt over het ontwikkelen van *regionale energiestrategieën*. Iedere regio dient een regionale inzet te formuleren, die opgeteld moeten leiden tot het behalen van de nationale opgave voor elektriciteit en de gebouwde omgeving.

Vanaf 1 augustus 2018 zijn koepelorganisaties gestart met de eerste fase van richten en inrichten van dertig regionale energiestrategieën (RES) op basis van de nationale afspraken zoals vastgelegd in het Klimaatakkoord van dit kabinet. Vanuit de koepelorganisaties is er behoefte aan samenhang van lopende processen, adequate informatieoverdracht, standaardisatie in aanpak, draagvlak voor het instrument RES bij achterban en gezamenlijk beeld van een haalbaar ontwikkelproces. Om dit proces te versnellen en de condities te bespreken waaronder de regionale energiestrategieën ontwikkeld gaan worden is een tweedaagse startbijeenkomst georganiseerd op 6 en 7 november 2018.

Doel en beoogde resultaten

Het doel van de tweedaagse startbijeenkomst was om tot een gezamenlijk beeld van de opgaven rondom de RES te komen. Door kennis te delen en door vragen en ervaringen op te halen vanuit de regio's is dit gezamenlijke beeld verder vormgegeven. Daarnaast waren er een aantal nevendoelen:

- Toetsen van een aantal kernproducten (handreiking RES, startnotitie RES, Kader voor data en monitoring)
- Creëren van eigenaarschap
- Inzicht creëren in de verschillende perspectieven van betrokken partijen (waterschappen, provincies, gemeenten)
- Net ophalen bij de decentrale overheden: wat zijn de korte termijn versnellers en/of lastige vraagstukken?

De beoogde resultaten zetten in op:

- Meer inzicht in de opzet en opgave van de RES, het draagvlak van de achterban binnen de regio en de voorwaarden waaronder de achterban mee gaat doen
- Commitment over de op te leveren producten
- Verbinding tussen uitvoerders en beleidsmakers in koepels, rijksoverheid en regio's en een community waar regio's elkaar weten te vinden voor samenwerking en kennisontwikkeling

Programma

Het programma bestond uit een combinatie van informatieve sessies, groepsgesprekken en een informatiemarkt om best practices te delen. Hierbij is beoogd om enerzijds deelnemers te informeren over de doorlooptijd en werkwijze en de kernproducten te toetsen (top down) en anderzijds kansen, vragen en voorziene problemen te inventariseren, om zo de ondersteuningsbehoefte vanuit het Nationaal Programma RES in kaart te brengen.

Tijd	Dinsdag 6 november
9:30-10:00	<i>Inloop met koffie en thee</i>
10:00-10:15	Opening
10:15-10:30	Waarom RES? – Door Edward Stigter (directeur VNG)
10:30-11:15	Stand van zaken regio's en terugkoppeling roadshows: waar staan de regio's en waar staan de koepels
11:15-11:30	<i>Pauze</i>
11:30-12:15	Hoekvlaggen RES - Carrousel: In gesprek over hoekvlaggen RES A. Het voorliggende proces en de gebouwde omgeving B. Het product RES C. Data (monitoring) D. Escalatie (wat als het niet optelt?) E. Draagvlak en verbinden
12:15-13:15	<i>Lunchpauze</i>
13:15-15:00	Vervolg Hoekvlaggen RES - Carrousel
15:00-16:00	Speeddate / pauze
16:00-17:30	Uitvoering in de regio - Regionale opgave: welke vragen spelen er in de regio? Rondom onderstaande thema's: <i>Ronde 1:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Governance & projectorganisatie: Inleiding door Ruth Noorduyn (regio Midden-Holland) • Inhoudelijke uitgangspunten: Inleiding door Marjon Bosman (VNG) en Gerrie Fenten (BZK) • Eigenaarschap / participatie: Inleiding door Victor van den Berg (regio West-Brabant) • Plek van ruimtelijke ontwerp/ateliers: Inleiding door Volmar Delheij (regio Parkstad) • Data / monitoring <i>Ronde 2:</i> <ul style="list-style-type: none"> • Governance & projectorganisatie: Inleiding door Ruth Noorduyn (regio Midden-Holland) • Eigenaarschap / participatie: Inleiding door Victor van den Berg (regio West-Brabant) • Plek van ruimtelijke ontwerp/ateliers: Inleiding door Volmar Delheij (regio Parkstad) • Financiering: Inleiding door Paul van Dijk (gemeente Tilburg, RES regio Hart van Brabant) • Besluitvorming
18:00-20:00	<i>Diner</i>
20:00-21:30	Regioproeverij: Regio's, provincies en rijkspartijen delen hun best practices met elkaar

Tijd	Woensdag 7 november
8:30-9:00	<i>Inloop met koffie en thee</i>
9:00-9:15	Dagstart: Terugblik en vooruitblik tweede dag
9:15-10:45	Verdieping Hoekvlaggen RES – Waar is een gezamenlijk beeld ontstaan en wat behoeft agendering, aandacht en uitwerking?
10:45-11:00	<i>Koffie</i>
11:00-12:30	Stakeholders en rol in regio - In gesprek met stakeholders wat zij kunnen betekenen in de ontwikkeling en uitvoering RES
12:30-13:30	<i>Lunchpauze</i>
13:30-14:30	Landsdeel overleg – per landsdeel in gesprek hoe het RES-proces ontwikkeld gaat worden. <ul style="list-style-type: none"> • Noord • Oost • Zuid • West
14:30-15:30	De landing en afsluiting

Opening van de tweedaagse startbijeenkomst RES

Edward Stigter opent de startbijeenkomst van de RES en benadrukt de cruciale betekenis van de RES binnen de klimaatopgave:

- Zowel op landelijk als lokaal niveau zijn de klimaatambities torenhoog. De RES helpt om de ruimtelijke vertaling van deze ambities te maken en laat zien wat dat betekent voor de ruimte, de samenleving en benodigde middelen. Dit is nodig om tot uitvoering van de klimaatambities te komen in gesprek met burgers en bedrijven.
- De RES is een maatschappelijk nationale opgave, maar er is niet één overheid die bepaalt hoe het gaat. De betrokken partijen gaan op basis van gelijkwaardigheid samen aan de slag. Naast de verschillende overheden zijn dat ook maatschappelijke organisaties en bedrijven.
- Deelnemers aan de RES zijn pioniers, het is niet een kwestie van iets uitrollen wat al bedacht is. Bij pionieren hoort vallen en opstaan en komen er stapje voor stapje antwoorden op de voorliggende vragen.
- Tijdens de tweedaagse kunnen deelnemers hun successen, maar ook hun worstelingen en dilemma's delen. Het doel is om elkaar verder te helpen en ook om de landelijke tafel te helpen door terug te koppelen waar de deelnemers in de uitvoering tegenaan lopen.
- Het beoogde resultaat van de tweedaagse is dat er een scherpe lijst komt met wat de deelnemers helpt en niet helpt om tot een RES te komen in de regio én dat het gesprek is gestart om samen tot antwoorden te komen.

Stand van zaken regio's en terugkoppeling roadshows

In een vraaggesprek geven Marjon Bosman-Verbruggen (VNG), Ferry Beerepoot (Regio Rotterdam Den Haag), Cipke Uri (provincie Drenthe), Victor van den Berg (Waterschap Brabantse Delta), Gerrie Fenten (ministerie van BZK) en Lenny Putman (Gemeente Utrechtse Heuvelrug) een update van de stand van zaken in regio's waar al gewerkt wordt aan de RES en een terugkoppeling van de roadshows (gesprekken met colleges en raden). Besproken leerpunten en aandachtspunten zijn:

- Bestuur en gemeenteraden spelen een belangrijke rol bij de totstandkoming van de RES, omdat zij uiteindelijk akkoord moeten geven op de voorstellen in de RES. Hoe, hoe vaak en wanneer zij het beste betrokken kunnen worden in het proces, zijn belangrijke vragen die bij de verschillende pilotregio's speelden. Vaak lukt het wel om aan de voorkant een akkoord van besturen op het proces te krijgen. De spanning zit echter aan het einde als er echt keuzes gemaakt moeten worden. De consequenties van die keuzes kan niemand nu nog goed overzien.
- Het belang van het betrekken van maatschappelijke partijen en de burger bij de RES-en wordt breed gedeeld, maar blijkt in de uitvoering een grote uitdaging. Partijen die ervaring hebben met participatie bij ruimtelijke inrichting, zoals de waterschappen, kunnen hierbij een belangrijke rol spelen door het delen van hun kennis. Zo is het project Windenergie A16 een voorbeeld van een proces waar het goed lukte om maatschappelijk draagvlak te creëren.
- De energietransitie heeft grote ruimtelijke consequenties en moet afgewogen worden met andere ruimtelijke opgaven zoals het woningbouwvraagstuk en mobiliteitsvraagstuk. De Omgevingswet biedt een instrumentarium om de gemaakte keuzes vast te leggen. Allereerst in de Omgevingsvisie, maar ook Omgevingsprogramma's en -plannen kunnen worden gebruikt.

- Het gevoel van gezamenlijkheid in de regio is erg belangrijk voor de RES. Gemeenten moeten over de eigen grenzen heen kijken en de verdeling van de energieopwek zien als een gezamenlijke opgave in plaats van een onderhandeling. Daarnaast zijn er vraagstukken en deelvragen die over de grenzen van de RES regio's heen spelen, zoals bij grootschalige warmtebronnen in het grensgebied.
- De RES wordt gezien als een belangrijke bron voor andere plannen, bijvoorbeeld voor de transitievisie warmte en uitvoeringsplannen op wijkniveau die op gemeentelijk niveau worden opgesteld. Het is belangrijk om de samenhang tussen deze plannen te borgen. Overigens is een zorgpunt bij veel gemeenten dat zij de capaciteit/middelen niet hebben om deze verschillende plannen op te pakken.

Invulling van de hoekvlaggen

In carrousel hebben de deelnemers de keuze gekregen om aan vijf verschillende hoekvlaggen (groeps gesprekken) deel te nemen. Gezamenlijk zijn we in gesprek gegaan welke kansen en uitdagingen de deelnemers hier zien.

- A. Het voorliggende proces en de gebouwde omgeving: Een RES is drievoudig: een 'samenwerkingsvorm', een 'instrument' en een 'product'. Hoe komen we tot gezamenlijk gedragen keuzes voor gebieden, projecten en voor de implementatie en uitvoering van deze projecten?
- B. Het product RES: Het RES als product beschrijft welke strategie de regio hanteert om energiedoelstellingen te bepalen en te behalen. Hoe komen we tot zo'n product?
- C. Data (monitoring): Voor de vergelijkbaarheid van de regionale bijdragen voor de hernieuwbare opwek en besparing is het belangrijk dat deze bijdragen optelbaar zijn. Wat zijn randvoorwaarden en aannames op het gebied van data en monitoring
- D. Escalatie (wat als het niet optelt?): Verschillende meningen of andere zaken kunnen een significant effect hebben op de totstandkoming van de RES. Welke rol heeft de stuurgroep in het aanspreken op de bijdrage en verantwoording van partijen?
- E. Draagvlak en verbinden: Het RES is een instrumenten om gezamenlijk met maatschappelijke partners, bedrijfsleven en bewoners te komen tot regionaal gedragen keuzes. Hoe leg je deze verbinding?

Hieronder worden de belangrijkste bevindingen en uitkomsten van de hoekvlaggen geschetst.

A. Het voorliggende proces en de gebouwde omgeving

In de groeps gesprekken over het 'voorliggende proces en de gebouwde omgeving' werden veel vragen gesteld door deelnemers over het voorliggende proces. Aan de hand van een korte presentatie uit de werkgroep RES werd duidelijk dat:

- Een RES is drievoudig: een 'samenwerkingsvorm', een 'instrument' en een 'product': 1) De RES als instrument biedt regio's de mogelijkheid om met partners, bedrijven en bewoners te komen tot regionale keuzes inzake de energietransitie. 2) De RES is daarnaast bedoeld als langjarig samenwerkingsverband tussen publieke, private en maatschappelijke partijen om de energietransitie in te vullen. 3) De RES is ook een concreet product: een strategie.
- Het product RES (de strategie) moet 12 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord klaar zijn. Dit betekent dat de deadline voor het product

verschuift, naarmate de ondertekening van het Klimaatakkoord langer duurt dan gepland. 6 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord moet er een concept RES worden ingeleverd.

- Het proces kent minimaal drie momenten waarop afstemming en/of besluitvorming moet plaatsvinden:
 - Aan de start van het RES-proces, met behulp van een startnotitie of soortgelijk document
 - Na 6 maanden wanneer de concept RES wordt ingeleverd
 - Na 12 maanden wanneer de definitieve RES wordt ingeleverd
- Voordat het Klimaatakkoord is ondertekend moeten regio's al van start zijn gegaan met het proces.
- Het is van belang dat raden, staten, algemene besturen evenals de colleges zoveel mogelijk worden geïnformeerd over het proces en de inhoud en instemmen met het product RES
- In 2021 moeten gemeenten raadsbesluiten nemen over hun 'transitievisie warmte' alsmede over 'uitvoeringsplannen op wijkniveau'. De RES vormt hier input en een kader voor.
- De keuzes die in de transitievisies en uitvoeringsplannen landen hebben betekenis voor de Regionale Energiestrategie. Dit betekent dat het product RES de komende jaren wordt herijkt en mogelijk aangepast door de samenwerkende partijen (in de RES).

Hete hangijzers

Tijdens de groepsgesprekken zijn er een aantal hete hangijzers naar voren gekomen

- Besluitvorming kost veel tijd. Je moet goed nadenken wanneer je politiek en bestuur informeert en wanneer je ze daadwerkelijk laat besluiten.
- Hoe kun je raden en staten op een goede manier betrekken tijdens het proces? Suggesties: Kennissessies, themavonden, raadsnieuwsbrieven, voorhangprocedure, regionale raads werkgroep, uitgangspuntennotities.
- Een startnota formeel vaststellen kost veel tijd. Wat is het doel van de startnota en hoe kun je dit doel bereiken zonder formele besluitvorming?
- Sturen op 'tijd' zorgt ervoor dat de mate van verkregen 'draagvlak' onder druk kan komen te staan.
- Regio's moeten ervoor zorgen dat de uitkomsten van de RES worden geborgd in het omgevingsbeleid. Daarnaast wil je dat (de overheden in) regio's zich committeren aan de opgave, het proces etc. Een startnotitie biedt hiervoor houvast. Is een startnotitie verplicht en kan deze borging ook op een andere manier worden vormgegeven? Wat voor inhoud staat er precies in zo'n startnotitie?
- De werking van de verdeelsystematiek is bepalend voor het proces. Hoe lang gaat dit duren? Moeten we hier niet ruim te de tijd voor nemen?

B. Het product RES

In de groepsgesprekken over het 'product RES' werden veel vragen gesteld door deelnemers over het product RES (deze vragen zijn opgenomen in de bijlage). Hierbij een samenvattend overzicht:

Het minimale product RES:

- **Wat is de RES?** Tijdens de groepsessies bleek een sterke behoefte aan meer informatie over wat de RES precies is. Zoals beschreven in de handreiking van de werkgroep RES is de RES niet alleen een product waarin staat beschreven welke strategie de regio hanteert om energiedoelstellingen te bepalen en te behalen. De RES is ook een manier om samenwerking tussen alle regionale partijen te faciliteren bij de voorbereiding en de implementatie van projecten. Daarnaast is de RES een instrument om met maatschappelijke partners/ bedrijfsleven en bewoners te komen tot regionaal gedragen keuzes voor de

opwekking van duurzame elektriciteit, de warmtetransitie in de gebouwde omgeving en de daarvoor benodigde opslag en energieinfrastructuur. Hoewel de workshop specifieke betrekking had op het product RES kwamen veelal ook het instrument en het proces aan de orde in de discussie.

- **Opgave in de RES.** De nationale doelstelling voor elektriciteit is 35 TWh hernieuwbaar op land in 2030 (op basis van de nationale CO2 reductiedoelstelling van minimaal 49%). De nationale doelstelling voor de gebouwde omgeving is dat voor 2050 zeven miljoen huizen en één miljoen gebouwen goed geïsoleerd worden en van duurzame warmte en schone elektriciteit worden voorzien.
- **Handvatten in handreiking RES.** De handreiking geeft handvatten om tot een RES te komen. In de handreiking staat beschreven welke producten met betrekking tot elektriciteit en de gebouwde omgeving 6 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord (huidige planning: medio 2019) en 12 maanden na ondertekening van het Klimaatakkoord (huidige planning eind 2019) dienen te worden opgeleverd. Tijdens de deelsessies bleek dat deze informatie nog niet goed is geland bij de deelnemers. Ook bestonden verschillende beelden bij de verwachte opleverdatum van de eindproducten. De planning daarvan is ook nog niet in beton gegoten. Eind dit jaar komt de werkgroep RES met aanvullend templates voor het opstellen van de RES.
- **Ruimte voor eigen invulling.** Het product RES laat veel ruimte laten aan eigen invulling door de regio. Dit wordt door sommige deelnemers als te vrijblijvend ervaren. Er bestaan daardoor ook veel vragen als: wat gebeurt er als de RESsen uiteindelijk niet optellen? moet ik wel direct mijn maximale bod doen voor het geval er een aanvullende claim komt als andere regio's niet maximaal inzetten?
Qua inhoudelijke scope heeft de RES specifieke betrekking op de klimaat- en Gebouwde Omgeving. Het is aan de regio's zelf in hoeverre zij deze inhoudelijke scope breder willen trekken. In de groepsdiscussie kwam als prominente vraag naar voren: Kun je het maken om bepaalde thema's buiten de RES te houden, of krijg je dat later als probleem terug op je bord. Door het ruimtelijke component van de energietransitie is het per definitie een opgave die met andere opgaven die ruimte vragen, dient te worden afgewogen.
- **Detailniveau van zoekgebieden.** In de deelsessie ontstond ook discussie over het detailniveau van de potentiële zoekgebieden voor opweklocaties die in het product RES (het regionale bod) moeten komen. Enerzijds worden kaarten gezien als een bruikbaar middel in ontwerpsessies voor het creëren van bewustwording van de opgave en inzicht in mogelijke oplossingsrichtingen. Anderzijds brengen kaarten het risico met zich mee dat locatiekeuzes reeds gemaakt zijn zonder het verkrijgen van draagvlak en werken zij grondspeculaties in de hand. Hierdoor staan veel gemeenten kritisch tegenover het opleveren van de kaarten in RES, specifiek omdat het korte tijdsbestek dat zij hebben voor het opstellen van de RES geen ruimte biedt voor een gedegen bestuurlijk en participatief proces om tot draagvlak te komen.
- **Formele status RES.** Bij deelnemers bestonden ook vragen over de formele status van het product RES dat volgens de huidige planning eind 2019 wordt opgeleverd. De reactie hierop vanuit de werkgroep RES is dat dit product een inspanningsverplichting betekent voor de regio. Het is juridisch onmogelijk om dan al van een resultaatverplichting te spreken (vanwege de benodigde RO-procedures die dan nog moeten worden gevolgd, zoals MER).

Een RES op basis van gelijkwaardigheid en het belang van draagvlak:

- **Een RES op basis van gelijkwaardigheid.** De insteek van veel gemeenten is om zelf energieneutraal te worden, daar zit ook al veel energie op. De landelijke opgave die nu voor ligt wordt veelal nog ervaren als iets wat 'van boven' wordt opgelegd. Het verhaal dat het een gezamenlijke nationale opgave is, waar de verschillende koepels zich aan hebben gecommitteerd, is dus nog niet goed geland. Dit brengt het risico met zich mee dat gemeenten het gevoel krijgen dat zij het probleem van een ander moeten oplossen en dat werkt weerstand in de hand. Hierdoor dreigt de aanwezige energie op het lokale niveau weg te vallen.
- **Rol van maatschappelijk partners.** Dat de samenwerking binnen regio's nog meer vorm moet krijgen, voelen ook de maatschappelijk partners. Voor hen speelt de vraag hoe zij het beste binnen de regio's kunnen opereren. Zo maken overheden het liefst los van elkaar afspraken met netbeheerders. Als de netbeheerders

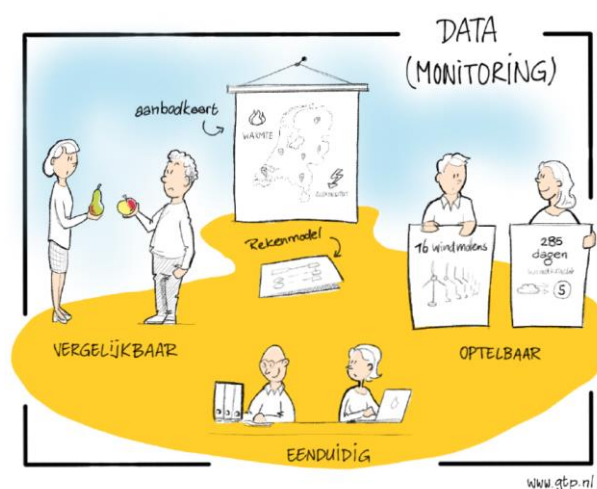
ervoor zouden kiezen om op regionaal niveau vragen te beantwoorden, worden de overheden meer gestimuleerd om samen te werken.

- **RES als maatschappelijke transitie.** De RES is geen technische exercitie maar een maatschappelijke transitie. Maatschappelijk draagvlak is daarom cruciaal. Dit betekent dat de regio's moeten proberen aan te haken op bewegingen van onderop. Dit blijkt in de praktijk lastig omdat de overheden zelf graag grip op de opgave willen hebben, voordat zij naar buiten gaan. Daar is nu nog beperkt sprake van. Daarbij speelt ook de vraag of en hoe individuele burgers aangehaakt kunnen worden of dat de focus voor de RES zich meer zou moeten richten op burgers die zich verenigd hebben in bijvoorbeeld energie coöperaties.
- **Bestuurlijk commitment in korte tijd.** Voor veel bestuurders en gemeenteraden is nog niet helder wat de RES precies inhoudt. Daar komt bij dat eind dit jaar verkiezingen zijn bij gemeentelijke herindelingen, gevolgd door de provinciale statenverkiezingen komend voorjaar. Voor sommige RES regio's betekent dit dat zij het komende half jaar in meer of mindere mate 'bestuurloos' zijn. Gezien het korte tijdspad om tot een RES product te komen, wordt deze situatie als een risico benoemd.
- **Inzet op bewustwording.** In de groepsdiscussies kwam naar voren dat ten behoeve van het bestuurlijk en maatschappelijk draagvlak het van groot belang is om de RES goed te framen. Het primaire doel daarbij is om bewustwording te creëren voor de gezamenlijkheid van de opgave. Ook verdienen de kansen die de energietransitie biedt meer aandacht in de communicatie. In plaats van het alleen te hebben over 'compensatie' als gevolg van de energietransitie zou het gesprek veel meer moeten gaan over hoe een regionale economie van de energietransitie kan profiteren. Het delen van positieve voorbeelden helpt daarbij, bijvoorbeeld via een online kennisplatform (via LinkedIn) waarop deelnemers elkaar makkelijk kunnen vinden. Deelnemers hopen dat de werkgroep RES hierin kan faciliteren.

C. Data (monitoring)

In de groeps gesprekken over Data & Monitoring zijn de door de deelnemers veel vragen gesteld en is meegedacht over de wijze waarop de RES-prestaties het beste meetbaar en afrekenbaar gemaakt kunnen worden. Na de inleiding werd duidelijk dat:

- In de concept-RES, welke een half jaar na ondertekening van het Klimaatkoord door de regio's opgeleverd moet worden, moeten de regionale energie-transitiedoelen inzichtelijk gemaakt moeten worden. Voor 'hernieuwbaar op land' moet dit gezamenlijk optellen tot 35 TWh.
- De werkgroep heeft een set aan aannames en uitgangspunten geformuleerd die gebruikt moeten worden bij de berekeningen en invulling van de energie-transitiekeuzes. Hiermee zal vergelijkbaarheid en de optelbaar van de onderlinge RES's toenemen.
- In het kader van de kwartiermakersfase wordt momenteel gewerkt aan regionale basiskaarten waarin de uitgangssituatie en potentie van de regio in kaart wordt gebracht. Deze kaarten zijn allen gebaseerd op de aannameset en uitgangspunten zoals deze ook te vinden zijn de concept-Handreiking RES. De kaarten moeten helpen bij de regionale gesprekken over te maken keuzes en de (ruimtelijke)consequenties hiervan en moeten gereed zijn voordat de Klimaatkoord ondertekend is.
- Ook eenduidigheid over de te gebruiken rekenmodellen is van belang. Er zijn verschillende rekenmodellen door verschillende (commerciële) partijen in gebruik. In de Handreiking RES wordt de bruikbaarheid van deze modellen inzichtelijk gemaakt. Verder wordt een speciaal programma opgetuigd (VERET) om meer eenduidigheid in het gebruik van welke rekenmodellen te bewerkstelligen.

In de gesprekken met de groepsleden kwamen de volgende zaken en vragen naar voren:

Geef aan welke datasets en rekenmodellen er gebruikt moeten worden. Laat keuzes niet over aan de regio, maar leg dit op vanuit het rijk/koepels. Hier is veel voor te zeggen omdat dit de vergelijkbaarheid en eenduidigheid ten goede komt. Het hanteren van gelijke aannames en uitgangspunten zal dit overigens ook doen. We streven ernaar zoveel mogelijk te verwijzen naar open source data door PBL gevalideerd. Ten aanzien van de rekenmodellen ligt dit wat ingewikkelder omdat deze ook ontwikkeld zijn door partijen die hierbij begrijpelijkerwijs een commercieel belang hebben. In het kader van VERET wordt door partijen getracht hierin meer eenduidigheid te krijgen.

Tijd van oplevering van de concept-RES is te kort. Weliswaar niet direct een gerelateerd thema aan 'data & monitoring' werd door de deelnemers opgemerkt dat hetgeen in de concept-RES moet worden opgeleverd binnen de 6 maanden heel ambitieus is. Men pleit voor extra tijd dat hiervoor beschikbaar is.

Maak een leeswijzer en een goede Q&A voor de data. Veel vragen die er leven hebben een zekere gelijkenis. Met het adresseren en clusteren van deze vragen en middels een Q&A beantwoorden hiervan, kan vooraf veel duidelijkheid gegeven worden. Ook om de interpretatie van data & monitoring goed te duiden, kan een heldere leeswijzer uitkomst bieden.

CO₂ omrekenmodellen standaardiseren. Uiteindelijk gaat het om de CO₂ emissiereductie (en de daaraan gerelateerde klimaatdoelstellingen). Hoe zorgen we ervoor dat alle TWh, Peta Joules, MW's, gasloze wijken, biomassa, m³ duurzaam gas etc. op de juiste wijze omgerekend worden naar CO₂ reductie? Hiermee kunnen de regio's inzicht geven in de wijze hoe zij bijdragen aan de 49% emissie-reductiedoelstelling CO₂ ten opzichte van 1990.

Data vanaf ijkpunt 1990 ontbreekt voor veel gemeenten. Misschien is op landelijk niveau de emissiereductie goed te relateren aan de uitstoot in het jaar 1990, op gemeentelijk niveau is deze data vanaf dat moment veelal niet beschikbaar. Gemeenten vragen hulp bij het inzichtelijk krijgen van de opbouw van regionale emissie van CO₂ vanaf 1990.

Ook Betrouwbaar, Volledig en Onafhankelijk. Naast dat uitkomsten vergelijkbaar en optelbaar moeten zijn is het ook van belang dat deze betrouwbaar, volledig en onafhankelijk moeten zijn. Een onafhankelijk instituut als het PBL of CBS zou hierbij kunnen helpen.

D. Escalatie (wat als het niet optelt?)

Bij het thema Escalatie zijn de volgende vragen gesteld:

- Wat als de RES'en niet optellen tot de landelijke taakstelling op het gebied van hernieuwbare opwek?
- Wat als één of meerdere gemeenten niet meedoen met het ontwikkelen / vaststellen van de RES?
- Wat als de uitvoering niet op gang komt?
- Wat als een RES niet op tijd klaar is?

In het groepsgebesprek over 'wat dan' is er gesproken over escalatie. In dit gesprek werd duidelijk dat:

- er onvoldoende is nagedacht over prikkels waarom gemeenten willen meedoen, dan wel waarom ze niet willen verzaken (geen wettelijke verplichting, nog geen prikkels voor gewenst gedrag)

- Escalatie een negatieve associatie met zich mee brengt. Anders gezegd: welke positieve feedbackloops/prikkels zijn er om regio's in beweging te krijgen en ambitie te laten tonen?
- Meerdere overheden met elkaar horizontaal samenwerken, terwijl er ook behoefte is aan verticale kaderstelling en sturing van het rijk/provincies (de stok achter de deur)
- Dat de huidige wet- en regelgeving (RO-instrumentarium) handvatten biedt, maar nog onvoldoende houvast.
- Het niet lukken in een regio, heeft niet altijd te maken met niet willen. Het niet lukken kan te maken hebben met andere prioriteiten/ambities in een regio (prevaleren landschappelijke kwaliteiten t.o.v. energieneutraliteit; of gebrek aan proceskennis/kunde over het regionaal samenwerkingsproces;). In hoeverre is er ruimte om te leren per regio?
- De rollen van betrokken overheden verschillen per fase (bv provincie is facilitator van initiatieffase, maar later ook beoordelaar of zelf actief met het gebruiken van een Provinciaal Inpassingsplan?)
- Kortom, een spelregelkader met een uitgekiend proces is gewenst.

In de sessie werd ook duidelijk dat nog niet duidelijk is wat de maatstaf is voor een bod vanuit de regio. Wat is een goed bod? Na inventarisatie bleek dat een goed bod: past bij de kansen die een regio biedt, op draagvlak in de regio kan rekenen, afgestemd is met andere regio's, realistisch is, onderbouwd en concreet.

In de sessie zijn er ideeën opgehaald voor het proces van 'escalatie'. Hieronder een aantal ideeën:

- In het ontwikkelproces momenten ter reflectie, waardering, toetsing inbouwen.
 - **Reflectie** door *peers*: andere (soortgelijke) regio's reflecteren op bod
 - **Waardering** door: PBL op optelbaarheid; Met een MKBA achtige waardering op maatschappelijk baten (integrale kijk/waardering van de RES in de regio); Door Programma RES op afgesproken kaders en randvoorwaarden; Of door een visitatiecommissie?
 - **Toetsing** door regio's zelf / Programma RES / Ministeries
- In het ontwikkelproces ook **vraagbaak** ontwikkelen bv in de vorm van kennis en expertisecentrum en Community of Practice
- What's in it for Me (**WIIFM**) voor de regio's definiëren: Welke positieve feedbackloops / prikkels kunnen we in het proces inbouwen? Welke prikkels voor coöperatief gedrag onderling (tussen de regio's)?

Om dit proces van escalatie te ontwerpen binnen het huidige speelveld van betrokken ministeries, koepels, decentrale overheden en maatschappelijke partners vraagt strategische vermogen, creativiteit en bezinning. Deelnemers van deze deelsessie willen het proces van escalatie op de agenda hebben en denken hier graag over mee.

E. Draagvlak en verbinden

Bij het thema draagvlak en verbinden zijn de volgende vragen gesteld:

- Wat is definitie van draagvlak voor jullie? Op welk interactieniveau zet je in? Met wie en welk doel wil je bereiken?
- Met het oog op de praktijk en tijdlijn naar 1 mei 2020 als leidraad: wat ga je doen en wanneer ga je aan de slag?

Hiervoor gaven onderstaande punten houvast:

- Onderscheid in bestuurlijk draagvlak (gemeenteraad) en betrokkenheid van bewoners/ondernemers
- Beantwoording van vragen om draagvlak mee te creëren:
 - Welk onderwerp/activiteit raakt je?

- Is het hanteerbaar en klein te maken?
- Heb je invloed op de verandering?
- Is hiermee *eigenaarschap* belegd of is het mogelijk om eigenaarschap te creëren?
- Welke doelgroepen zijn te onderscheiden voor gerichte benadering?

Aandachtspunten en kansen

Naar aanleiding van de discussie zijn de volgende aandachtspunten en kansen benoemd:

- In de werksessies komt de zorg over gebrek aan samenwerking (top down benadering tegen gaan), te veel focus op techniek en het halen van deadlines terug
- Definieer doelgroepen (peer groups) in inventarisatiefase en organiseer contact met ze via de kanalen die bij de specifieke doelgroep passen
- Doelgroep jongeren = hot! Jongeren zijn nog te weinig betrokken maar uiten wel de zorg over hun toekomst. Betrek hen via social media en events die passen in hun mind set en als invloed op ouders
- Basisschool doelgroep direct betrekken op hun niveau; toekomstige generatie met open mind een rol geven
- Organiseer in de loop van het proces naar 1 mei 2020 en mix-group als panel, die het proces mee stuurt en beelden/denk- & leefwijze van de doelgroep representeren
- Bouwen aan draagvlak van dag één betekent morgen beginnen. Niveau van samen optrekken is afhankelijk van de fase in het proces
 - Wat kan er gedeeld worden/is bekend?
 - Betrekkingsniveau aanpassen aan omstandigheden; eigenaarschap op deze manier voeden
- Knip de opgave in regionale en lokale betrokkenheid
- Zet meteen het programma besparing in; hier is op individueel niveau aandacht voor
- GAME voor wethouders (verschillende op de markt) breed uitrollen voor B&W en apart een game van wethouders met burgers
- Investerings in euro's delen met participanten. Zie voorbeeld project WindA16 in West-Brabant: lokale opwek met 25% rendement-uitkering aan participerende bewoners. Of stel rendement beschikbaar aan nieuwe projecten (geld moet in zicht blijven van deelnemers)
- Communicatie:
 - "getrapt" in fase van het proces alleen die onderwerpen die concreet op te pakken zijn
 - Sterke behoefte bij alle groepen dat Nationale Overheid informatie verstrekt (social media, postbus 51, etc.) die de regionale aanpak ondersteunt
 - Nationaal aandacht organiseren (DWDD, etc.) waardoor de publieke opinie went aan de inzet en noodzaak om zelf ook in actie te komen.

Bijlage I: Uitwerking van post-its - groeps gesprek 'het product RES'

Vragen

Abstractieniveau RES/bod

1. Wat is het abstractieniveau van de RES?
2. Eigen opgave of potentie --> bod
3. Lange termijn "realisatie" centraal of korte termijn "bod"?
4. Vraag: helderheid in minimaal product
5. Hoe reken je doelstelling voor 2050 terug naar 2030 (hoe maak je dat concreet)?
6. Wat is de minimale onderbouwing van het bod?
7. Welke resultaten bij het product RES? Wat leveren we wanneer op?
8. Kan het product GO concreter worden beschreven?
9. Kaarten of beredeneerd bod?
10. Hoe om te gaan met kaartmateriaal?
11. Wat is het doel van de RES? Bod of strategie?
12. Waarop is het bod gebaseerd? Op basis van potentie?
13. Hoe komen we tot een adequate beschrijving van de uitgangssituatie?
14. Moet het RES bod aanvullend zijn op bestaand aanbod? (wind op land) (zon/biomassa)
15. Is het product RES helder genoeg geformuleerd in handreiking?
16. Iets dat je regionaal maakt, waar leggen we dat vast? i.r.t. Thorbecke.

Inhoudelijke scope

1. Wat is de scope van de RES?
2. Naast ideeën over ontwikkeling(en) ook meewegen kosten voor toekomstbestendig maken infrastructuur?
3. Welke plek heeft energiebesparing in RES?
4. De RES gaat over ontwikkeling van aanbod. Duurzaam: óók over ontwikkeling van de vraag?
5. Hoe (in welk product) komt energiebesparing terug? Of laadinfrastructuur?
6. Is focus RES niet te eenzijdig op wind en zon? Product zon, wind, infrastructuur helder, maar hoe zit het met ETM (quintel) met geothermie, biomassa, wko etc?
7. Scope/omvang? Elektra, warmte? Industrie, landbouw, mobiliteit?
8. Bedrijventerreinen binnen/buiten scope?
9. Verdeling opzetting/besparing binnen regio wel/niet?
10. Hoe houd ik brede scope RES vast?

Status RES

1. Juridische status besluiten?
2. Wat is op papier het leidend ankerpunt voor werk maken van RES (legitimatie)?
3. Welke plaats krijgt de RES notitie t.o.v. diverse andere documenten die naar Rijk en bevoegd gezag gaan?

Bestuurlijke betrokkenheid en participatie

1. Minimaal niveau bestuurlijke verplichting
2. Raadsbesluit over welk product?
3. Bij welk (deel)product betrek ik welke partijen?
4. Hoe bepalen regio's wie wel/niet worden betrokken bij het product?
5. "Product 2019" Hoe scherp moet formulering als participatie nog in volle gang is?
6. Participatie op lokaal of/en regionaal niveau
7. Participatie onder tijdsdruk (west-Friesland)
8. Wat vragen we van partners zoals woningcorporaties?
9. Hoe gaat landelijk programma ons helpen met communicatie en participatie?

Totstandkoming RES

1. Het Rijk is ook betrokken met gronden/gebouwen. Hoe zou het Rijk betrokken kunnen zijn vanuit deze rol?
2. Wie is afrekenbaar op de totstandkoming van de RES?
3. Hoe borg je samenspel RES en lokaal beleid?
4. Vraag: is het voorkeurscenario dat bestuurlijk is vastgesteld de concept RES?
5. Wat als jouw regio een andere weg neemt richting zelfde doel (bijv. geen officiële startnotie)?
6. Hoe stel je een effectief kernteam samen?
7. Welke ondersteuning is nodig om regionaal te versnellen/verdiepen?
8. Hoe zou kennis gedeeld moeten worden? Expertisecentrum? Experts in de regio?
9. Hoe met name gemeenten te faciliteren voor hun input in de RES?
10. Afstemming over de regio's heen. Totaaloverzicht?
11. Welke ondersteuning is gewenst om tot product RES te komen? Waar is behoefte aan?
12. Wat als we niet willen wachten op klimaatakkoord risico?
13. Hoe krijgt de RES betekenis voor de uitvoering?
14. Hoe leidt een RES tot uitvoering? Welke voorwaarden zijn van belang?

Planning

1. Planning: is die reëel?
2. Haalbare procedure?
3. Hoe werk je aan draagvlak in deze korte tijd?
4. Verwachtingsmanagement: binnen 1 jaar draagvlak + gedetailleerd bod + gebieden --> no way

Kansen

Regionale samenwerking

1. Extra opgave als impuls voor ontwikkeling v/d regio. Economie, kennis/innovatie
2. Integrale, regionale opgave in beeld
3. Samenwerkingsstructuur voor RES en de REST
4. Kans om te leren opereren in netwerken!
5. Kans: ondernemerschap in regio aanspreken
6. Vroegtijdig in beeld hoe groot de opgave is en wie erbij betrokken zijn
7. Kansen: samenwerking op energiebeleid met buurgemeenten, aansluiting Drechtsteden
8. Autonomie van regio's is uitgangspunt voor bod
9. Grensoverschrijdende RES-regio's
10. Kans: regionale samenwerking
11. Uitvoeringsorganisatie opzetten tijdens RES proces
12. Zorg ervoor dat partijen elkaar beter gaan vinden in de regio/daadwerkelijk komen tot gezamenlijke gedragen keuzes
13. Bottom-up is cruciaal voor eigenaarschap --> dus voor tempo + ambities --> landelijk proces lijkt sturender te worden hoe borgen we de bottom-up
14. Ik heb liever een product/aanbod dat concreter is. Ik zie geen nut in regionaal aanbod als er al kaarten opties zijn

Betrekken stakeholders

1. Gemeenteraden + bestuurders voor lange termijn medeverantwoordelijk maken voor E-transitie
2. Betrek jouw netbeheerder voor data, energiekennis en checks
3. Betrek de netbeheerder tijdig (zo vroeg mogelijk)
4. Verplichte participatie
5. Koploper bedrijven actief uitnodigen om voorstellen/kansen te laten benoemen

Creëren urgentiegevoel/maatschappelijk draagvlak

1. Maatschappelijke bewustwording zorgt voor draagvlak van "moeilijke" maatregelen

2. Goede RO + besef nut en noodzaak in combinatie met regie zorgt voor goede projecten vernieuwbaar op land
3. Voorbereidingsdraagvlak RO-traject
4. Verplichtingen tijdsdruk helpt in creëren van urgentie
5. Agenderen maatschappelijk vraagstuk

Koppelen en verbinden opgaven

1. RES is basis voor E-programma voor lange termijn
2. Maak zichtbaar welke instrumenten al per organisatie zijn ontwikkeld om als best practices te kunnen gebruiken in diverse RES-sen
3. Kans: landelijk vertrouwen & lokaal perspectief koppelen
4. Verhaallijn, erkenning, eigen opgave, verbinden lopende opgave gebiedsaanpak klimaat <-> nationale opgave
5. Productie DE kan ingezet worden op andere ontwikkelingen door te voeren. Bv. Ontwikkeling circulaire landbouw. Kan dat een plek krijgen in het product RES?
6. Probeer ook klimaatadaptatie en circulaire economie mee te nemen
7. Impact-beoordeling niet alleen op CO₂-vermeden emissies maar ook op werkgelegenheidskansen behoud biodiversiteit

Technische mogelijkheden en financiering

1. Streven naar open warmtenetten
2. Warmtenetten wel hoge temperatuur alleen voor bestaande bouw. Nieuwbouw kan primair All Electric
3. Water blijkt in onze regio mogelijk grote kans voor warmte (geothermie & oppervlaktewater) groter dan zon en wind
1. Kansen: bestaande en/of oude infrastructuur benutten voor nieuwe technologie gas af --> netwerk gebruiken voor ...?)
4. Warmtenetten worden nu met privaat geld gefinancierd. Dit zou uit algemene middelen moeten net als de overige infra
5. Eenduidige bijdrage vanuit rijk t.b.v. realisatie RES organiseren
6. Gebouw gebonden financiering is nodig om bewoners te helpen
7. Nieuwe impuls door lokale regionale energie cashflow

Hoofdbreken

Proces RES / tijdspad / draagvlak

1. Hoe start ik als ambtelijk trekker het RES-proces op?
2. Hoe pakken gemeenten de regierol? Wat is hiervan nodig?
3. Kennis en capaciteit, hoe organiseren nu en borgen voor de toekomst (uitvoering)
4. Hoe organiseer je dit?
 1. Hoe krijgen we dit georganiseerd met deze capaciteit in de korte tijd
 2. Eind 2019 zullen besluiten opgeleverd worden die nog niet vastgelegd zijn in omgevingsplan dus onzeker i.v.m. bezwaren
 3. Dit proces en de eisen zijn té vrijblijvend. Dan weet je zeker dat je 't later nog eens diepdown moet doen, i.p.v. alleen puntjes op de i.
 4. Deadline en relatie tot capaciteit + veranderingen vanuit Rijk/provincie/ving
 5. Onrealistische planning
 6. Participatie: in dit tempo je niet beperken tot één participatieniveau
 7. Tijdspad <-> bestuurlijk proces-commitment
 8. Belemmering: tempo lijkt niet realiseerbaar
 9. Maatschappelijke RES proces uitleggen en aanbieden --> pas daarna communiceren over mogelijkheden Draagvlak + participatie in kort tijdspad

10. Waar lig ik wakker van?: draagvlak <-> snelheid
11. Politiek en maatschappelijk draagvlak

Besluitvorming en bestuurlijk commitment

1. Hoe kunnen we eigenaarschap bevorderen?
2. Verschillen in abstractieniveau RES/verschillen in behoeften (lokale) bestuurders
3. Spanningsveld regionale opgave lokale besluitvorming en verantwoordelijkheid
4. Hoe krijg je overheden weg van afbreuk risico's en naar bijdragen?
5. Lokaal bestuurlijk draagvlak voor de regionale opgave
6. Hoe regelen we bestuurlijk commitment?
7. Hoe krijg je alle bestuurders op één lijn?
8. Hoe krijg ik mijn bestuur mee in de RES?
9. Proces met raden
10. Hoe krijg ik de raad tot snelle besluiten?
11. Wanneer welke besluitvorming raad?
12. Besluitvorming: wat als niet alle raden een positief besluit nemen?

Betrekken stakeholders

1. Draagvlak vanuit de inwoners NIMBY hoe en wie er bij betrekken?
2. Hoe worden inwoners meegenomen in het nut en noodzaak verhaal
3. Betrekken stakeholders
4. Multihelix samenwerking en traditionele besluitvorming sluiten niet vanzelfsprekend op elkaar aan

Uitdagingen in de regio / afstemming vraag en aanbod

1. Er is geen samenhang in de regio hoe toch tot een RES te komen
2. Samenwerking --> verschillende doelen/zelfde taal spreken
3. Hoe om te gaan met regio-overschrijdende vraagstukken?
4. Hoe krijg je landelijk uniformiteit
5. Geef partijen iets te kiezen. --> voorkom dat partijen in maatregelen gedwongen worden
6. Match vraag en aanbod i.r.t. (welke) grenzen?
7. Hoe vraag en aanbod inventariseren en matchen
8. Welke vraag? (welke grenzen?) welk aanbod?

Inhoudelijke opgaven / scope

1. Bescherming landschap & grondwaterschap
2. Elektriciteitsopgave versus RO-vraagstuk
3. RES is maar stukje van de opgave hoe dan de rest?
4. Wordt de integrale energievraag meegenomen?
5. Scope RES moet breed (maar lijkt juist smal te worden). Gaat om hele energiesysteem
6. Hoe voorkomen we dat we geen verkeerde keuzes maken voor grootschalige opwek?
7. Betrouwbare data
8. Niet alleen wat kan waar maar vooral ook hoe kan ik waar besparen?!

Product RES

1. De RES kan geschapte hoge verwachting niet nakomen
2. Wat is de status van het product? Wat als de uitvoering onvoorziene obstakels opwerpt waardoor het doel uit zicht raakt?
3. Moet financiële haalbaarheid van de verschillende projecten niet een prominente plek krijgen? Inclusief welke financieringsvorm het meest geschikt is: groene obligatie, crowd funding,
4. Gaan de opbrengsten uit productie terugvloeien naar gebouwgebonden investeringen? Wie pakt/krijgt de winst/kosten?